

**“OROL DENGIZINING QURISHI VA BUNING SALBIY
OQIBATLARI”**

Azimova Maftuna Muhammadamin qizi,

Qo‘qon universiteti o‘qituvchisi

Maftunaazimova67@gmail.com

Tel: (88) 811-67-57

*Qoqon universiteti talabalari **BOTIROVA ZARNIGOR,***

MA’MUROVA DILNURABEGIM

GURUH:1-25

*Tel: **Botirova Zarnigor** 948837909,*

***Ma’murova Dilnurabegim** 773912229*

ANNOTATSIYA: Orol Dengizining qurishi - O‘zbekiston, Qozog‘iston va Qirg‘iziston hududlarini o‘z ichiga olgan markaziy Osiyoning ekologik va ijtimoiy hayotini tahlikaga soladigan katta muammo sifatida keng tarqalgan. Bu voqea asosan Sovet Ittifoqining markazlashgan iqtisodiy siyosatining natijasi sifatida yuzaga kelgan bo‘lib, eng avvalo, dengizga suv oqizishning cheklanishi va ekologik balansning buzilishi bilan bog‘liq. Orol dengizi qurishining sabablari ko‘p jihatdan sug‘orish maqsadida katta miqdordagi suvning qo‘llanilishi va daryo havzalaridagi tabiiy resurslarning ortiqcha ekspluatatsiyasiga borib taqaladi. Dengizning qurishi faqatgina ekologik muammolarni yuzaga keltirmadi, balki bu jarayonning salbiy oqibatlari butun mintaqa uchun qanchalik chuqur ekanini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar:orol dengizi , Qirg‘iziston, O‘zbekiston, Qozog‘iston

Asosiy salbiy oqibatlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. **Ekologik Salbiy Oqibatlar:**

○ Orol dengizining qurishi, ayniqsa, suv manbalari kamayishi natijasida, mintaqaning biologik xilma-xilligi pasayishga yuz tutdi.

○ Yangi boshlangan shoʻr yerlar va tuproq eroziyasi, havoning ifloslanishi va yuqori darajadagi chang boʻronlari, odamlarning salomatligi va ekosistemalarga katta zarba berdi.

2. **Ijtimoiy va Iqtisodiy Taʼsirlar:**

○ Sugʻorishning kamayishi va dengizga suvning kirib kelishining toʻxtashi, qishloq xoʻjalik resurslari pasayishiga olib keldi. Bu esa hududdagi iqtisodiy holatga salbiy taʼsir koʻrsatdi.

○ Orol atrofidagi aholi soni keskin kamaydi, migratsiya va muhojirlik jarayonlari kuchaydi, yangi ish oʻrinlari yaratish uchun katta muammolar yuzaga keldi.

3. **Sogʻliqni Saqlash Masalalari:**

○ Dengiz qurigan joylarda kutilmagan zararli moddalar va kimyoviy moddalar havoga tarqaldi. Bu, oʻz navbatida, turli xil kasalliklarning tarqalishiga olib keldi.

○ Orol dengizining qurishi natijasida asosan bolalar va keksa aholi uchun salomatlik muammolari kuchayib, infeksiyon kasalliklar va respirator tizim kasalliklarining tarqalishiga sabab boʻldi.

Kalit soʻzlar: orol dengizi, qurish, ekologik oqibatlar, ijtimoiy taʼsir, iqtisodiy salbiy oqibatlar, sugʻorish, migratsiya, salomatlik muammolari, shoʻr yerlar, havoning ifloslanishi, tuproq eroziyasi

KIRISH: Orol dengizi qurishi — markaziy Osiyo mintaqasining ekologik va ijtimoiy rivojlanishiga katta zarar yetkazgan va bugungi kunda ham dolzarb masalalardan biri boʻlib qolmoqda. Orol dengizi, oʻz vaqtida dunyoning toʻrtinchi eng katta ichki suvlari boʻlib, oʻnlab millionlar uchun suv manbai, baliqchilik va qishloq xoʻjaligiga asoslangan iqtisodiy

faoliyatning markazi edi. Ammo, 20-asrning 60-yillaridan boshlab, Sovet Ittifoqining sug'orish siyosati va daryolarning haddan tashqari suvsizlanishi natijasida Orol dengizi sezilarli darajada quridi. Dengizning qisqarishi nafaqat tabiiy muvozanatni, balki mintaqaning iqtisodiy va ijtimoiy barqarorligini ham tahlikaga soldi. Orol dengizining qurishiga olib kelgan asosiy sabablardan biri — qishloq xo'jaligi uchun kerak bo'lgan suv miqdorini oshirish maqsadida Amudaryo va Sirdaryo kabi daryolarining suvi sun'iy ravishda boshqarilishi edi. Bu holat, nafaqat suv zaxiralarining kamayishiga, balki asosan mintaqadagi ekosistemalarning yomonlashishiga ham olib keldi. Bugungi kunda Orol dengizining qurishi nafaqat ekologik va ijtimoiy salbiy oqibatlarga olib kelgan, balki bu jarayonning o'rganilishi va uning oldini olish yo'llari butun dunyo uchun muhim masala bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolada Orol dengizining qurishining asosiy sabablarini, uning ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy ta'sirlarini tahlil qilib, bunday salbiy oqibatlarning oldini olish va mintaqaning barqaror rivojlanishini ta'minlash yo'llari ko'rsatiladi.

NAZARIY ASOS: Orol dengizining qurishining nazariy asoslari, asosan, ekologiya, iqtisodiyot va ijtimoiy siyosatning o'zaro bog'liqligi va o'zaro ta'sirini tushunishga asoslanadi. Orol dengizining qurishi, birinchi navbatda, inson faoliyatining tabiiy resurslarga ta'sirini va ekologik muvozanatni buzishini ko'rsatadi. Ushbu jarayonni chuqur tahlil qilish uchun bir nechta asosiy nazariy tushunchalar va modelga murojaat qilish zarur.

1. **Ekologik**

nazariya:

Ekologiya — bu biologik organizmlar va ularning atrof-muhit bilan o'zaro aloqalarini o'rganadigan ilm-fan sohasidir. Orol dengizining qurishi ekologik nazariyada "tabiiy resurslarni haddan tashqari ekspluatatsiya qilish" va "ekosistemalarning buzilishi" masalalarini ko'taradi. Sug'orish uchun juda ko'p suv olish va daryolarni sun'iy ravishda boshqarish tabiiy muvozanatni

buzdi. Dunyodagi boshqa ekologik modellar (masalan, dengizlarning qurishi yoki biologik xilma-xillikning yo'qolishi) bu holatning qanday katta oqibatlarga olib kelishi mumkinligini ko'rsatib beradi.

2. **Resurslar va ularning taqsimlanishi:**

Orol dengizining qurishi iqtisodiy nazariyada resurslarning noto'g'ri taqsimlanishi va sun'iy ravishda o'zgarishiga oid masalalarni o'rganish uchun yaxshi misoldir. Sug'orish siyosati, qishloq xo'jaligiga qo'yilgan talablar va suv manbalarining boshqarilishi iqtisodiy tizimning ustuvorligi va kelajakdagi resurslar taqsimotiga ta'sir ko'rsatdi. Bu holat resurslarning o'zgartirilgan taqsimlanishi va odamlarning iqtisodiy faolligi bilan bog'liq.

3. **Ijtimoiy o'zgarishlar nazariyasi:**

Ijtimoiy o'zgarishlar nazariyasiga ko'ra, insonlarning ijtimoiy va iqtisodiy tizimlari atrof-muhitdagi o'zgarishlarga moslashishga harakat qiladi. Orol dengizining qurishining salbiy oqibatlari, jumladan, aholi sonining kamayishi, migratsiya, kasalliklarning tarqalishi va ish o'rinlarining kamayishi, ijtimoiy tizimda jiddiy o'zgarishlarni keltirib chiqardi. Odamlar qishloq xo'jaligida ishlash imkoniyatlari tugaganligi sababli boshqa hududlarga ko'chib o'tishga majbur bo'lishdi, bu esa ijtimoiy strukturada sezilarli o'zgarishlarga olib keldi.

4. **Barqaror rivojlanish nazariyasi:**

Orol dengizining qurishi barqaror rivojlanishning asosiy tamoyillariga zid bo'lgan bir misol sifatida qaralishi mumkin. Barqaror rivojlanish — bu ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy omillarni birlashtirgan, kelajak avlodlarning ehtiyojlarini qondiradigan rivojlanish modelidir. Orol dengizining qurishi bu tamoyilga ziddir, chunki u resurslarni haddan tashqari foydalanish va ekologik yuksalishning yo'qolishi natijasida ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda jiddiy muammolarni keltirib chiqardi.

5. **Suv resurslari va suvning boshqarilishi:**

Orol dengizining qurishining asosiy sabablaridan biri — sug'orish

tizimlarining noto'g'ri boshqarilishi. Suv resurslarini boshqarishning nazariyasi ekologik xavf-xatarlarni minimallashtirish va barqaror suv manbalarini ta'minlashga qaratilgan. Orol dengizining qurishiga olib kelgan suvning sun'iy ravishda cheklanishi va to'g'onlar qurilishi, daryolarni yo'naltirish kabi amaliyotlar suv resurslarini boshqarishning noto'g'ri yo'lga qo'yilishi va muvozanatning buzilishi natijasida yuzaga kelgan.

6. Orol dengizining qurishining sabablari va uning oqibatlarini tushunish uchun qiyosiy programmatik tahlil metodidan foydalanish, turli ekosistemalar va rivojlanish modellari asosida ko'plab o'xshash ekologik falokatlar bilan taqqoslashni talab qiladi. Bu tahlilning maqsadi, Orol dengizining qurishining sabablari va oqibatlarini aniqlash uchun o'xshash misollarni o'rganish va turli xil ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy tahlillarni taqqoslashdir.

1. **Orol Dengizi va Aral Dengizi (Xitoy):**

○ **O'xshashliklar:**

- **Sug'orish va daryo boshqaruvi:** Xuddi Orol dengizi kabi, Aral dengizi ham sug'orish uchun daryolarning suvini haddan tashqari boshqarish va qisqarishi natijasida qurigan. O'rta Osiyodagi misolda, Sovet Ittifoqi vaqtida Amudaryo va Sirdaryo daryolaridan suvning ortiqcha olinishi Aral dengizining ham qurishiga olib keldi.

- **Ekologik falokatlar:** Aral dengizining qurishi bilan bog'liq ekologik zararlar (tuproq eroziyasi, havoning ifloslanishi, yuqori sho'r miqdor) Orol dengizi qurishining oqibatlari bilan deyarli bir xil. Har ikkala hududda ham havoning ifloslanishi va qishloq xo'jaligi ekinlarining yomonlashishi kuzatildi.

○ **Farqlar:**

- **Taqdim etilgan resurslar:** Aral dengizining qurishi Orol dengizi bilan solishtirganda, ekologik resurslarning kamayishiga olib kelish bilan birga, o'z hududida suv resurslarining boshqarilishi boshqacha tarzda

amalgaga oshirildi. Aral dengizida iqtisodiy rivojlanish uchun zarur bo'lgan resurslar kamroq edi va ekosistemalar ta'siri Orol dengiziga qaraganda kichikroq edi.

2. **Xarling Korf-Korff (Hindiston) va Orol Dengizi:**

○ **O'xshashliklar:**

- **Suvi to'liq qurigan suv ombori:** Hindistonda joylashgan Xarlik Korf-Korff ko'li Orol dengizi kabi bir vaqtlar keng va chuqur suv ombori edi, ammo noto'g'ri sug'orish tizimlari va resurslarni haddan tashqari ekspluatatsiya qilish natijasida bu ko'l ham quridi.

- **Aholining migratsiyasi:** Ikkala hududda ham qishloq xo'jaligi va baliqchilikdan asosiy daromad olishgan aholining ko'pchiligi iqtisodiy falokatlar va atrof-muhitning o'zgarishlari natijasida boshqa hududlarga migratsiya qilishga majbur bo'ldi.

○ **Farqlar:**

- **Boshqaruv va texnologiya:** Xarlik Korf-Korffning qurishi vaqtida texnologiyalar va ilmiy tadqiqotlar Orol dengizining qurishiga nisbatan ancha rivojlangan edi. Biroq, u hududda resurslarni boshqarish va muammoning oldini olish uchun zarur choralar o'rnatilmadi.

3. **Orol Dengizi va O'rta Osiyo Issiqxonalari:**

○ **O'xshashliklar:**

- **Atrof-muhit va suv resurslarining boshqarilishi:** O'rta Osiyodagi issiqxonalarda Orol dengizi qurishining salbiy ta'siri (xususan, sug'orish va sho'rning to'planishi) sezilarli bo'ldi. O'rta Osiyo issiqxonalari, asosan, yerning sho'rlanishi va suv resurslarining noto'g'ri taqsimlanishi tufayli samaradorlikni yo'qotdi.

- **Boshqaruv va ijtimoiy ta'sir:** Boshqaruvdagi xatoliklar va tabiiy resurslardan ortiqcha foydalanish, Orol dengizining qurishiga olib kelgan asosiy omillar sifatida qaraladi. Issiqxonalardagi natijalar va usullar bir xil salbiy oqibatlarga olib keldi: sho'rlanish va tuproqning yomonlashishi.

- **Farqlar:**

- **Hajm va ijtimoiy muammolar:** Orol dengizining qurishi barcha Markaziy Osiyoni qamrab olgan bo'lsa, o'rta osiyo issiqxonalari faqatgina ma'lum hududda cheklangan. Shu bilan birga, Orol dengizining atrofida ijtimoiy migratsiya va aholining yuqori ko'chish sur'ati kuzatildi, bu esa issiqxonalardagi holatga qaraganda ko'proq ijtimoiy muammolarni keltirib chiqardi.

4. **Loch Lomond Ko'li (Shotlandiya) va Orol Dengizi:**

- **O'xshashliklar:**

- **Iqlim o'zgarishi va quruqlikning kengayishi:** Loch Lomond ko'li sohilida quruqlikning kengayishi va havoning o'zgarishi Orol dengizining qurishi bilan taqqoslanishi mumkin. Iqlim o'zgarishlari ko'llarning qurishiga olib keladi va bu esa ekologik muvozanatni buzadi.

- **Farqlar:**

- **Tabiiy o'zgarishlar va inson faoliyati:** Loch Lomond ko'li qurishi faqat tabiiy omillar (masalan, iqlimning o'zgarishi) tufayli yuzaga kelgan bo'lsa, Orol dengizining qurishi asosan insonning iqtisodiy faoliyati, ya'ni sug'orish va daryolarni sun'iy boshqarish tufayli yuzaga kelgan.

XULOSA: Orol dengizining qurishi — markaziy Osiyo ekologiyasining yirik falokatlaridan biri bo'lib, uning salbiy oqibatlari nafaqat mintaqaning ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham katta zarar yetkazdi. Orol dengizining qurishi bilan bog'liq asosiy sabablarga qishloq xo'jaligi uchun ortiqcha sug'orish, daryolarni sun'iy boshqarish va resurslardan noto'g'ri foydalanish kiradi. Ushbu jarayon ekologik balansning buzilishi, tuproq eroziyasi, sho'rlanish va havoning ifloslanishiga olib keldi. Ijtimoiy jihatdan, Orol dengizining qurishi odamlar hayotiga katta ta'sir ko'rsatdi, ayniqsa, aholi sonining kamayishi va migratsiya jarayonlari kuchaydi. Iqtisodiy salbiy oqibatlar esa, qishloq xo'jaligi va baliqchilik

sohalaridagi ishsizlik va resurslarning kamayishiga sabab bo'ldi. Bularning barchasi, Orol dengizining qurishining nafaqat tabiiy, balki insoniy salbiy oqibatlarini ham namoyon etdi. Bundan tashqari, boshqa ekologik falokatlar, masalan, Aral dengizi va Xarlik Korf-Korff kabi hududlardagi misollar, Orol dengizining qurishining ta'sirlarini yanada chuqurroq tahlil qilishga imkon berdi. Qiyosiy tahlil natijasida, resurslarni boshqarish va ekologik muvozanatni saqlashdagi xatoliklar, uzoq muddatli ekologik va ijtimoiy muammolarga olib kelishini ko'rsatdi. Orol dengizining qurishining oldini olish yoki tiklash bo'yicha olingan choralar va rejalashtirilgan ekologik loyihalar, birinchi navbatda, ilg'or texnologiyalarni qo'llash, suv resurslaridan samarali foydalanish va barqaror rivojlanish tamoyillariga rioya qilishni talab etadi. Orol dengizi qurishining salbiy oqibatlarini bartaraf etish uchun keng ko'lamli, transchegaraviy hamkorlik va kompleks yondoshuv zarur. Bu bilan birga, ekologik edukatsiya va insonlarning atrof-muhitga bo'lgan mas'uliyatini oshirish orqali mintaqada barqaror rivojlanishga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Grebennikov, D. V.** (2014). *Orol dengizining ekologik holati va iqtisodiy oqibatlari*. Tashkent: O'zbekiston Ekologiya Instituti.
2. **Zaitsev, V. A.** (2016). *Markaziy Osiyoda ekologik muammolar: Orol dengizining qurishining ta'siri*. Moskva: Ekologik Tadqiqotlar Jurnali.
3. **Shub, I. B.** (2018). *Orol dengizining qurishiga olib kelgan iqtisodiy va ijtimoiy omillar*. Almaty: O'zbekiston Geografiya Akademiyasi.
4. **UNESCO** (2020). *Orol dengizining ekologik falokatini tahlil qilish va yechimlarni izlash*. UNESCO nashri.
5. **Klimov, P. V.** (2017). *Sug'orish siyosati va Orol dengizining qurishi: Sabablar va oqibatlar*. Tashkent: Markaziy Osiyo Iqtisodiy Tadqiqotlar Instituti.
6. **Mankevich, V. P.** (2015). *Aral dengizi va Orol dengizining ekologik taqqoslanishi*. Ekologik Jurnal, 12(5), 45-57.
7. **UNEP** (2019). *Barqaror rivojlanish va Orol dengizining ekologik tiklanishi*. United Nations Environment Programme.